

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriuma (1931–1951)¹

The Village Seminar of Patak College (1931–1951)

BARTHA ÁKOS

„Mindannak, ami a népi mozgalomban történt, én kicsinyített modelljét Sárospatakon látom. Itt minden megvolt, helyi alapon és kicsiben, ami valamivel később, s már nagyobbban országosan folyt: cserkészet, faluszeminárium, falukutatás, falumunka, regölés, tehetségmentés, népfőiskola, irodalmi estek.” Gombos Gyula, a népi irodalom egyik meghatározó fontosságú kortársa, követője és kutatója vallott így *A harmadik út* című munkájában. Noha a különböző visszaemlékezések sok tekintetben alátámasztják vélekedését, a korabeli kiadványok és kéziratok források tovább árnyalják ezt a képet. Írásomban a fenti összetett és jelentős mértékben össze is függő modell láncszemeiből a faluszemináriumot igyekszem röviden bemutatni. A teológushallgatók által 1931-ben alapított önképzőkör a (nyilvánvalóan csak utólag kirajzolódó) koncepció egyik legfontosabb eleme volt, mely kirívóan nehéz történelmi korszakban, 1931 és 1951 között működött. Ezzel egyrészt a közösség megelőzte korát, hiszen a szociográfia csupán a harmincas évek második felétől vált „divattá” néhány évre Magyarországon, másrészt túl is élte kortársait, mivel 1945 (főként 1948) után a társadalomfeltáró tevékenység nemkívánatossá lett az országban.

Társadalomtörténeti kontextus

A gazdasági világválság éveiben körvonalazódó népiség legnagyobb hatású műfaja (kifejezési formája), a harmincas évek derekán jelentkező népi szociográfia történelmileg kialakult és a Horthy-korszak alatt konzerválódott (mező)gazdasági viszonyok szociális vonatkozásaira mutatott rá. Bár a népiek meghatározó módon járultak hozzá a problémák feltárásához és az ország önismereti irodalmának elindításához, a konkrét, reális megoldási javaslatokkal jobbra adósak maradtak, hiszen a mozgalom fő

célja elsősorban a figyelemfelkeltés volt. Illyésék a „civil szerveződések” és a szociálpolitika ismertetésétől is eltekintettek, vagy csupán néhány sorban ismertették „haszontalanságukat” – mivel nem innen várták a javulást. A népiek heterogén csoportot alkottak, nézeteikben ugyanakkor közös, hogy a Horthy-korszak (konzervatív mértéktartó vélemény szerint is) „neobarokk társadalmát” mindnyájan elutasították. Többnyire azonban komoly problémát jelentett számukra a kettős identitás, mivel csak a népből kiemelkedve tudták szélesebb nyilvánosság elé tárni népiük bajait. Mozgalmi színre lépésük épp e felemás helyzetnek is köszönhető, hiszen a társadalmi ellentmondások felismerése csak kívülről, egyfajta (fél)idegen pillantással vált lehetségessé. Nem nélkülözheték tehát a művelt rétegek gondolkodásbeli, nyelvi sémáit sem.

Mindazonáltal a szomorú társadalmi helyzet nem volt teljesen ismeretlen a Horthy-kurzus meghatározó tényezői előtt sem, sőt, a konzervatív politikai elit egyes csoportjainak érdeklődését fel is keltették ezek az anomáliák. „Hivatalos” falukutatóknak nevezhetünk mindenkit, aki a szociográfiai tevékenységet hivatalból űzte, így a szociális tanácsadókat, a közegészségügyi szakértőket és a politikailag pozicionált társadalomtudósokat. Közös nevezőjük a Horthy-rendszer iránti, egzisztenciális függésükből is következő hűség. Ez a hűség közel sem jelentett kritikátlan attitűdöt, ám a Németh László által említett „Rubicon”, a radikális földreform tabu volt számukra. A nagybirtokot a mezőgazdasági személyzet számára ideális, vagy legalábbis a legkevésbé rossz berendezkedésnek tartották. Gyakorta hivatkoztak – nem teljesen alaptalanul – a népiek tudománytalan, intuitív falukutatói módszertanára, mellyel szemben többen közülük az intézményes kutatás minden előnyét mozgósíthatták. A vitában főként gazdasági szempontokat érvényesítettek, hiszen agrárius gyökereiknek köszönhetően itt mozogtak otthonosabban. Az intézményesülő falukutatásban Teleki Pálnak voltak komoly érdemei, de az ő nevét kell elsőként említeni a természet és „a nép” szeretetét programjává tévő – nemzetnevelő célzatú – cserkészetnél is. Az idézőjel ehelyütt arra a koloniális viszonyulásra utal, mely nemcsak a konzervatív körök sajátja volt, hanem osztozott benne például az urbánus értelmiség java is. Ezt a gondolkodásmódot egyfajta atyáskodó szellem és patetikus hangnem hatja át, mellyel a gyámolítandónak tartott vidéki nép felé fordultak, másfelől viszont a konzervatív körök éppen ezt a népeiséget tartották a magyarság fő „fajfenntartó rétegének”, nem mellesleg pedig „a katonaság legfőbb rezervoárjának”. Erős magyarázó erővel bírt az a liberális korszakból átmentett felfogás is, mely a szegénységre mint az adott politikai, gazdasági berendezkedés potenciális veszélyforrására tekintett, erkölcsi minőségként kezelve azt. Ezen értelmezés szerint a népet különböző kormányintézkedésekkel fel kell emelni, méghozzá a vidéki intelligencia (pap, tanító, orvos) segítségével.

A sárospataki falukutatás háttere

A sárospataki faluszeminárium esetében több ponton tetten érhető a népi-hivatalos kettősség, bár a népelet kutatása évszázados hagyományokkal bír(t) Patakon.

Ez az attitűd a századelőn a Széchenyi Szövetség és a Folklore Fellows programjában találta meg kereteit. A reformkonzervatív fiatalokat tömörítő szövetség a szemináriumjellegű falumunka felismerésével, továbbá kiszállásaival és népkönyvtárával, a Folklore Fellows pedig a néprajzi gyűjtés mikéntjének kidolgozásával hatott Újszászy Kálmán későbbi munkaközösségére. A szeminárium közvetlen alapjait azonban a Horthy-éra emblematisz mozgalmává nőtt cserkészlet jelentette. Patakon öt csapat működött, melyek közül kiemelkedett a gimnázium Hegyaljai Erő, a teológia Timótheus és a tanítóképző II. Rákóczi Ferenc cserkészcsapata. Személyi állomány terén összekötő kapocsnak a teológus öregcserkészlet tekinthető, bár mindhárom közösség munkájában megfigyelhető a népeletről való egyre intenzívebb tájékozódás. További nem elhanyagolható „hivatalos” kötődés, hogy a faluszeminárium elsősorban Weis István munkái alapján tanulmányozta a társadalmat, mivel a konzervatív társadalomtudós elképzelései (főként a harmincas években széles körben hódító korporatív gondolat) nyomot hagytak Újszászy elméleti munkásságán.

Újszászy Kálmán – parasztcentríkussága miatt kétségkívül a népiséggel is érintkező – kultúrafelfogása azonban nemcsak a hazai diskurzusból merített, hanem a reformátusság barthi irányzatából is. A professzor filozófiatanárként érdeklődéssel tekintett kora meghatározó vallási és szellemi irányzataira (ébredési mozgalom, egzisztencializmus), kialakítva egyben saját álláspontját. A faluszeminárium vonatkozásában releváns talpkövek, csupán tételszerűen: Erdei Ferencel szemben a falut nem történeti képződménynek tekintette, hanem a nemzeti kultúra egyik fő letéteményesének. Tehát olvasatában a nemzeti kultúra csupán az alapvetően transzcendens beállítottságú faluközösség és az immanens meghatározottságú (kis)város együttes, ám külön fejlődése által őrizhető meg. Minden olyan törekvés, mely e két szektor összehozását irányozza elő, a nemzeti kultúra pusztulásához vezet. Ezzel Újszászy egyszerre határolódott el a parasztpolgárosodást hirdető népiektől (mint a szociográfus Szabó Zoltán, Kovács Imre, 1943 előtt Erdei Ferenc) és a problémát a marxizmus által megoldandónak vélő népi íróktól (Veres Péter, Darvas József, 1943-tól Erdei Ferenc). Az individualitás és a kollektívitás dialektikájára épített történetfilozófiája úgy tekintett korára, mint a kollektív formák nemzeti irányultságú újraéledésére, eszményévé pedig a nemzetközösségért tevékenyen munkálkodó, hívő ember vált. A faluszeminárium vezetője a törekvések nevelési aspektusát emelte ki, ezzel ismételtelen elhatárolódva másoktól (Turul Szövetség, népiek, hivatalosok). Nagy vonalakban ezek a gondolatok alapozták meg a faluszeminárium ideológiáját, de a szeminárium kereteit, módszerét, jellegét és ebből adódóan eredményét is alapvetően befolyásolta Újszászy eszmerendszere, amely elemeiben, irányultságában és főként lehetőségeiben időnként változott, ám célkitűzésében már a harmincas évek derekára kiforrott. A faluszeminárium magyar léptékkal mérve egyedülálló időtartamát ennek a „nyitott állandóságnak” és az egyházi alapoknak köszönhetette.

A Trianon utáni korszak pataki népkutatásában azonban nem Újszászyt, hanem a teológus Szabó Zoltánt kell elsőként megemlítenem, mivel az ő nevéhez fűződik a kollégium ekkor kijegecesedő fő profilja, az „arccal a falu felé” hitvallása. Eszerint a városhiányos „csonka régióban” a törpe- és kislellyakra kell a fő-

iskolának koncentrálnia, mivel innen származik diákságának java – és ide is tér vissza a falusi intelligencia tagjaként. Kardinális kérdés tehát, hogy mennyire ismeri majdani munkaterületét egy-egy leendő tanító vagy lelkész. Nem kockázatok sokat az állítással, hogy e felismerés nélkül valószínűleg a faluszeminárium sem jött volna létre. S bár Szabó később Teleki Pál köréhez kapcsolódva 1938–1945 között kormánypárti országgyűlési képviselő lett, (korábban) nem riadt meg a társadalomkritikus hangoktól sem. Az ő patronálásával, előszavával jelent meg 1932-ben a főiskola négy hallgatójának – köztük egy grófi származású fiatalnak – gyűjteményes kötete (*Korán sötétedik* címmel), mely merész hangvétele miatt nagy hullámokat vert a kommunista behatásokat vizionáló és az állami források elapadásától tartó egyházi vezetésben. Kiss Sándor visszaemlékezése szerint a falukutatás idézte elő a botrányt, mivel a Szabó Zoltán körül szerveződő csoport néhány tagja a bodrogi falvakat járva vetette papírra megfigyeléseit.

Szabó Zoltán mellett a cserkészcsapatokban kezdetektől fogva jelentős szerepet játszott Újszászy Kálmán, aki már gimnazista korában élénken érdeklődött a társadalmi kérdések iránt. Érettségi után a Pro Christo Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség tahi táborában ismerkedett meg a pataki teológusokkal, többek közt Szabó Zoltánnal. Ezzel sorsa mintegy hetven évre összeforrt Patakka, bár látókörét hároméves peregrinálással (Glasgow, Basel, Athén) tágitotta. 1932-ben Debrecenben filozófiai doktorátust, 1939-ben Szegeden egyetemi magántanári képesítést szerzett, miközben a pataki teológián a filozófiai-pedagógiai tanszéken tanított. 1931-től a Sárospatakon kibontakozó faluszeminárium, 1936-tól a népfőiskola egyik irányítója, 1944–1946 között a főiskola rektora volt. A népfőiskola 1948-ban – kényszerűen – megszűnt, a református intézmények közül a tanítóképzőt 1950-ben, a gimnáziumot 1952-ben államosították. 1951-ben megszüntették a teológiát is, a professzor azonban főkönyvtárosként kitartott Sárospatak mellett. Megélhette a teológiai akadémia 1992-es újrainvitását, ugyanebben az évben megkapta a Magyar Köztársasági Érdemrend középkeresztjét is. 1994-ben, 92 éves korában hunyt el.

Újszászy személye köti össze a több aspektusból egyébként is összetartozó szálakat. A professzor a cserkészlet jótékony pedagógiai hatását továbbgondolva azt hangsúlyozta, hogy egy leendő tanító esetében nem az a fő kérdés, „hogyan fog tanítani, hanem az, hogy milyen lesz az a falu, vagy más közösség, amelynek a képe húsz-harminc esztendő múlva az ő munkájának nyomán fog kirajzolódni”. A fő cél, „hogyan ebben a faluban tisztább gyermekek, egészségesebb élet, nagyobb és magyarabb műveltség, erősebben megalapozott jólét és több esztétikum” legyen a tanító (de bátran hozzátehetem: a lelkész) működésének következtében. Vagyis Sárospatakon egyfajta „céltudatos nemzetnevelő program” körvonalazódott már a cserkészcsapatoknál is.

A faluszeminárium

A trianoni Magyarország egyik első falukutató csoportja a pataki teológusdiákok kérése nyomán alakult meg 1931-ben, tehát öt évvel a nagy szociográfiai országos berobbanása előtt, a világgazdasági válság közepén és a kollégium 400 éves jubileumának évében. A „szociológiai szeminárium”-ként létrejövő csoport önképzőkori rendszerben kezdte meg működését, vagyis a hallgatók felkérték a teológiára frissen kinevezett Újszászy Kálmán professzort, hogy teremtsen meg számukra a társadalomismeret elsajátításának intézménybeli lehetőségét. A diákok (egyház)szociológiai felméréseket, szellemi és tárgyi néprajzi gyűjtéseket végeztek, valamint fénykép- és levelezőlap-gyűjtéssel is foglalkoztak. Emellett kiállításokat rendeztek, negyvenkötetes vándorkönyvtárakat létesítettek és egyéb szociális munkáikkal bekapcsolódtak más egyesületek (Faluszövetség, Széchenyi Szövetség, Cserkészszövetség) munkájába is. Az anyagiak előteremtésében az Országos Központi Hitelszövetkezet, a Tiszánineni Egyházkerület, a főiskola, a Faluszövetség és főként az Egyetemes Konvent segédkezett, bár a tagok gyakran maguk fedezték kiadásaik egy részét.

A faluszeminárium egyik legfontosabb eleme a félévenkénti vidéki „kiszállás” volt a három fő munkaterület (Hegyköz, Hegyalja, Bodrogek) valamelyikébe, ahol evangelizációs feladatok ellátása mellett Újszászy kézikönyvének segítségével a faluban és a református gyülekezet körében gyűjtöttek a résztvevők adatokat. Az eleinte püspöki ajánlással segített, Patakon gondosan előkészített kiszállások meghatározott forgatókönyv alapján zajlottak. Egyszerre 12–15, lehetőleg egymás közelében fekvő falut látogattak meg a hallgatók, így munkájuk nem szigetelődött el, és alkalmas volt egy-egy kérdéskör regionális vonatkozásainak alapos körbejárására. Érdeklődésük lehetett gazdasági, társadalmi, kulturális, vagy éppen egyház-szociológiai irányultságú is. A diákok kettesével érkeztek, a református lelkésznel, a tanítónál vagy valamelyik gazda házában szálltak meg, és általában három napig (szombaton, vasárnap és hétfőn) maradtak „terepen”.

A kor faluirodalmát folyamatosan bővülő szemináriumi könyvtárunk segítségével Patakon ismerték meg, valamint itt készítették elő és értékelték ki a kiszállásokat is. A sikerültebb felmérések alapján készültek el a szociográfiai dolgozatok, bár a kollégiumban ma is kutatható faluszemináriumi kéziratok között a vidéki intelligencia – gyakorta épp az önképzőkör hatására készített – helytörténeti munkái is megtalálhatók. A tagok elméleti képzésükön, az úgynevezett „szerda estéken” pártállástól függetlenül tárgyalták végig a kor faluirodalmát. Előadásokat tartottak és egy-egy friss olvasmányélményüket is megosztották egymással, ám fontos, hogy nem csupán az élmény volt friss, hanem maga a mű is. A harmincas évek igen sokféle gondolkodója került terítékre ezen a szerdán, mindenekelőtt a népi írók csapata. Mellettük azonban néprajztudósok (Györffy István), antropológusok (Bartucz Lajos) és a hazai eugenika atyja, Méhelty Lajos munkásságával is foglalkoztak a szeminaristák. Neves szakemberek (Matolcsy Máttyás, Bodor Antal) írásai mellett nem hiányozhattak a re-

pertoárból a nagybirtokvédő, konzervatív beállítottságú teoretikusok (Scherer Péter Pál, Johan Béla) sem. Jelzésértékű, hogy a folyóiratok közül a *Választ* és a *Magyar Szemlé*t egyaránt járatta a szeminárium. A szeminárium nyitottságát, egyben a közösségből kiinduló sokrétű karrier lehetőségét szemlélteti az 1945 után élvonalbeli kommunista politikuspályát befutó Jánosi Ferenc, illetve az amerikai emigráció erős emberévé avanszáló Bertalan Imre – igen eltérő – életútja.

A faluszeminárium tagsága 17 és 37 fő között mozgott. Gerincét eleinte teológuscserkészek adták, közöttük is jelentékeny volt a jó képességű, nyelveket beszélő külföldi ösztöndíjas diákok száma. Noha az állami szektorban dolgozó szülők gyermekei is szép számban csatlakoztak az önképzőkörhöz, legtöbben mégis a „földből élő” családokból érkeztek – bár ez a többség nem abszolút. A nem paraszti származású tagság abszolút többségét Újszászy Kálmán visszaemlékezése is megerősíti. A diákok érdeklődése a népi írók felfutásának idején tetőzött, majd a falu a terület-visszacsatolások euforikus hangulatában fokozatosan kikerült a közélet és a nagypolitika fókuszából. 1945 után pedig már teljesen új politikai keretek között folytatódott a munka.

A szeminárium életében három korszakot különíthetünk el. Az első időintervallum az 1938-as határmódosításig tartott, és összességében ezt tekinthetjük (az országos viszonyokkal összhangban) a faluszeminárium fénykorának. 1933 őszétől 1936-ig (tehát még az országos falukutatási láz előtt) 44 faluba történt kiszállás, ennek eredményeképp 25 falu településrajzi, 17 falu egészségügyi és 34 falu egyház-szociológiai adatait dolgozták fel a tagok, néprajzi és egyéb gyűjtések mellett. Ugyanakkor nemcsak szűkebb páttriájukban ténykedtek a patakiak, hanem Délkelet-Dunántúl református magyar falvait is tanulmányozták. Az országos érdeklődés csúcspontja előtt még két további eseményt kell kiemelniünk, egyben tovább árnyalva Gombos idézett gondolatait. Mindenekelőtt az 1935-ös, első magyar önkéntes diákmunkatábor érdemel említést, mely országos, kis túlzással nemzetközi visszhangot keltett. A sárospataki diákok útépitése szimbolikus tetté nemesedett, hiszen több – a táborban előadást is tartó – jobboldali közéleti szereplő (pl. Oláh György) az értelmiségi ifjúság fizikai munkásság felé való nyitásaként értelmezte a kísérletet. A másik esemény nem visszhangja, hanem inkább hivatalos elismerése miatt fontos. A Széchenyi Szövetség 1936 májusában, Teleki Pál elnökletével megtartott falumunkás-kongresszusán a sárospataki diákok öt év távlatából tekinthettek vissza eredményeikre, ennek megfelelően Újszászy igen részletesen értekezhetett céljaikról és munkásságukról. Teleki egyébként az 1938/39-es tanévben Patakra látogatott, ahol „különösen a faluszemináriumi és cserkészmunka érdekelte a minisztert”. A kölcsönös bizalmat jelzi továbbá, hogy a teológia két végzett hallgatót jelentett be a Teleki által patronált Táj- és Népkutató Központ tanfolyamára a harmincas évek végén; valamint, hogy a politikálás útjára lépő Szabó Zoltán az ő köréhez tartozott a kormánypártban. Ezek a vonatkozások azonban már a második korszak krónikájához tartoznak.

A második korszak az első bécsi döntéstől 1945-ig tartott. A határrevíziót kitörő lelkesedéssel fogadta a kollégium, főként mivel az iskola hagyományos bázisának jelentős része az 1920-ban elcsatolt területekre esett. A szemináriumi munka rendjét a spontán megmozdulások váltották ezen az őszen. A kollégium fiatalsága segélyakciókat szervezett, valamint felajánlotta segítségét a nagykázmeéri református templom újraépítéséhez. A renoválás pikantériája, hogy éppen egyik faluszemináriumi forrásunk tudósít róla, miként fosztották ki a bevonuló magyar katonák ezt a templomot, még a szószéket is elvive. Ami a konkrét szemináriumi munkát illeti, az 1938. őszi zajos események utáni tanévben már rendszeres kiszállásokról és az elmúlt évhez képest kétszeres könyvtárforgalomról értesülünk, az 1940/41-es tanévben pedig már 6–10 tanítóképzős növendék is részt vett a munkában. Sőt, a háborús konjunktúra jótékony hatással lehetett a pénzügyi lehetőségekre, mivel a következő évben a szemináriumi könyvtár 145 kötetes, főleg vásárlás útján történt gyarapodásáról tudósít az év végi jelentés. Az 1942/43-as tanévben ugyanakkor ismét megtorpant a munka, elmaradtak a kiszállások, ami részben a vezetőtanár más irányú elfoglaltságának, részben a teológushallgatók csekély számának volt köszönhető. A sorozások és a világháború fordulatai pedig ismét a belső munkára irányították a figyelmet.

1945-tel beköszöntött a – nem túl stabil lábakon álló – honi demokrácia, ezzel pedig a szeminárium harmadik korszaka. A demokratikus változásokat üdvözölte a kollégium, bár a korábban sokat emlegetett, most valósággá lett földreform következtében az intézmény elveszítette ötezer holdas nagybirtokát, mely addig lényegében eltartotta az iskolát. A szabadoktatás háttéréül létrejövő Magyar Népi Művelődési Intézet (MNMI) ellenben komoly pataki kapcsolatokkal rendelkezett; igazgatója a tehetségmentés révén közismert Harsányi István lett, az intézet ismeretterjesztő sorozata pedig Újszászy faluszemináriumot bemutató füzetével indult el. Az MNMI pártolta a különböző népi kezdeményezéseket, népfőiskolákat, szabadiskolákat, ám legintenzívebb kapcsolata a sárospataki Szabadművelődési Akadémiával alakult ki. Az akadémia igazgatója, Rácz István a nagy hagyományú sárospataki népfőiskolai tanfolyamot fejlesztette előbb népfőiskolává, majd „akadémiává”. Az 1945 után három hónapossá bővülő népfőiskola több ponton kapcsolódott a faluszemináriumhoz. Mindenekelőtt a toborzást elsősorban Újszászy hajdani tanítványai, vagyis azon régióban pásztoroló lelkészek végezték, akik annak idején a faluszeminárium tagjai voltak. Emellett a kollégiumba érkező népfőiskolások használhatták a munkakör helyiségeit, és falujukba hazatérve magukkal vihették annak kölcsönkönyvtárát is. A rendes munka terén bár az önképzőkörnek politikai okokból sokáig nélkülöznie kellett a szerda esti összejöveteleket és kiszállásokat, a frontot épségben átvészelő gyűjtemények adományokkal és a főiskola segítségével történő gyarapítása oly sikeres volt (1. táblázat), hogy körvonalazódott a faluszeminárium „tájmúzeumává”, „tájin-tézetté” való átalakítása is.

1. táblázat: A faluszemináriumi gyűjtemények állománya 1944-ben és 1951-ben (db)
Collection items of the Village Seminar in 1944 and 1951

<i>Részleg</i>	1944	1951
Faluszemináriumi könyvtár	1276	2536
Kézirattár	19	251
Tárgyi néprajzi gyűjtemény	827	1404
Fényképgyűjtemény	1333	2595
Újságcikkgyűjtemény (kisnyomtatványokkal)	441	2645
Népköltési gyűjtemény	4752	n.a.
Levelezőlap-gyűjtemény	n.a.	4139
Rajzgyűjtemény	n.a.	168

1947-ben a szeminárium már elég erős volt ahhoz, hogy az Egyházak Világtanácsa segítségével pályázatot írjon ki a felvidéki lelkészek impériumváltás utáni sorsának nyomon követésére. A szépszámu beérkezett pályamű komor képet tár elénk a „magyar időkben” hivatalt viselt lelkészek sorsáról: a kitoloncolásról, a lakosságcsere-programról és a cseh vidékekre való deportálásról. Az 1947/48-as tanév az amerikai kapcsolatfelvétel miatt is jelentős. Ez szintén egy pályázat keretein belül történt, mely a kinti magyarság életének tárgyi vagy írott emlékeit igyekezett feltárni. Mivel a századelős amerikai kivándorlás egyik fő gócpontja épp a főiskola vonzáskörzete volt, a kollégium és a szeminárium is fontosnak tartotta az Amerikába kivándorolt reformátusok életének nyomon követését, ami az itt maradtaktól való gyűjtést, a kintiekkel való kapcsolatfelvételt, valamint a Patakon végzett lelkészek Amerikába való kijuttatását jelentette. Mint láthatjuk, a legfontosabb pályázatok az utolsó pillanatban születtek, mivel az 1948-ra totális hatalmat kiépítő kommunista államhatalom tabusította a kisebbségi magyarság ügyét. Érdekes módon azonban ez az egyetlen tanév (1947/48) a világháború után, amikor a szeminárium a kialakított munkaformák mindegyikében dolgozhatott, továbbá új munkaágak is körvonalazódtak. A heti összejöveteleket ekkor már a teológus és a tanítóképzős hallgatók mellett a kertészeti középiskolások, a leányinternátus, a szabadakadémia, valamint a fiú és lány népfőiskola diákjainak bevonásával tartották. Noha még ekkor is gyarapodtak a gyűjtemények, az 1948/49-es tanévben már a munkaközösségnek is szembesülnie kellett az államvezetés diktatórikus fordulatóval, a koalíciós időszak végével. Különlegesen ebből a korszakból a „termelő munka szociográfiájához” kapcsolódó gyűjtések, illetve a „gyárkutatók”, melyek már nem az 1945-ös változások bizakodó hangulatát tükrözik, hanem a fordulat éve utáni nyomasztó légkörről tanúskodnak. A sárospataki teológia – és értelemszerűen a faluszeminárium – végül 1951-ben zárta be kapuit, a hallgatók Debrecenbe vagy Budapestre kényszerültek átiratkozni, ezzel pedig kezdetét vette a pataki teológusok „exodusa”, egyben a faluszeminárium gyűjteményi korszaka.

Összegzés

A sárospataki faluszeminárium munkásságának vázlatos ismertetése során igyekeztem rámutatni azokra a viszonyítási pontokra, melyek segítségével kijelölhetjük a csoport helyét a honi falukutatásban. A patakiak munkássága azonban nem illeszthető a Horthy-korszak politikai töltetű falukutatásai közé, hanem inkább a vidéki intelligencia által művelt *népkutatásokkal* mutat rokonságot. Kevésbé közismert, hogy a két világháború között nemcsak politikailag motivált szerzők foglalatostkoddak társadalomleírással (pro és kontra), hanem egyes falvak életének irányítói és az erre a szerepre tudatosan készülő diákok is. A helyi tanítók, lelkészek, lelkész-növendékek nem törtek irodalmi babérokra és nem akartak minden esetben hangulatot kelteni. Írásaik ugyanakkor nem is feltétlenül kidolgozottabbak vagy objektívebbek a politikai töltetű műveknél. Az állami elkötelezettségeik miatt a hivatalos irányhoz húzó – de gyakorta a népi munkákon szocializálódó – népéletkutatók leggyakoribb hiányossága a szociológiai képzettség hiányán túl épp azoknak a sebeknek (mindenekelőtt a társadalmi egyenlőtlenségek *okainak*) a fel nem tárása, melyet a népi szociográfia oly kimerítően elvégzett. A helyi intelligencia több tagja ugyanakkor lelkiismeretesen adatolta községét, annak mindennapjait jól-rosszul meghatározó szervezeteit, valamint a falu fontosabb történéseit (a „falu életét”), ami a nagyobb perspektívában gondolkodó népi és hivatalos szerzők horizontján kívül esett. Írásaik ezáltal nemcsak a helytörténészek számára lehetnek érdekesek, de a Horthy-kori egyesületek számbavételéhez és sok tekintetben az életmódtörténethez is fontos adalékoknak tekinthetők. A népi szociográfusok, a hivatalos falukutatók és a népéletkutatók szövegei tehát nem egymást kizáró narratívák, hanem egymást komplementer módon kiegészítő, természetesen alapvető forráskritikát igénylő társadalomtörténeti kútfők a két világháború közti Magyarországról. Sőt, mint láthattuk, Sárospatakon egyedülálló módon 1951-ig működött egy, a népélet kutatása iránt elkötelezett, folyamatosan változó tagságú, a politikai keretekhez alkalmazkodó, ám munkakoncepciójában mindvégig következetesen a valóságot feltárni kívánó közösség.

Jegyzet

- 1 A tanulmány a *Magyar egyetemi és főiskolai egyesületek a 20. században* című konferencián (Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2012. október 10.) elhangzott előadás rövidített, jegyzetek nélküli kivonata. Könyv formában, tudományos igénnyel lásd: Bartha Ákos (2013): *Falukutatás és társadalmi önismeret. A Sárospataki Református Kollégium faluszemináriumának (1931–1951) történeti kontextusai*. Hernád Kiadó, Sárospatak